

«Riba» i termes deribats i afins

Carles Domingo

Una paraula ben coneguda per a designar vora o marge de riu i la franja immediata de terra és *riba*. També, però, s'anomena *riba* el marge de terra de la vora de la mar o de la vora d'un llac; i és que aquest mot s'aplica, en realitat, a qualsevol línia de contacte entre una massa aquosa, sobretot si és d'una certa entitat, i la terra.

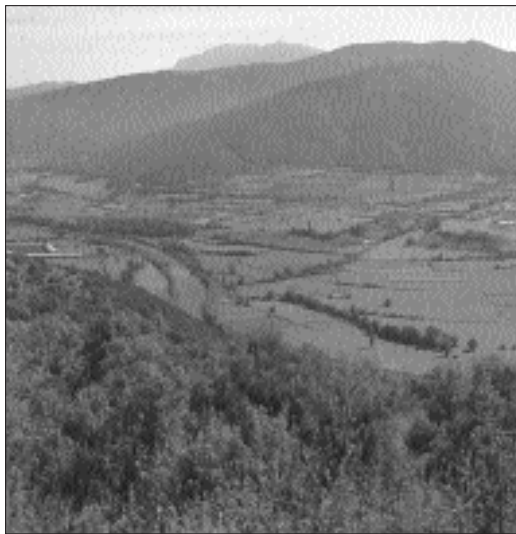
Ara bé, el significat de *riba* pot funcionar independentment de la mar o els corrents d'aigua; es pot mostrar autònom i fins perdre tota referència respecte d'aquest. Terra endins, el punt on el coster d'una muntanya es dreça

En aquest sentit de fons és del tot congruent que *riba* sigui una altra manera d'anomenar la costa marítima, perquè, quin marge no hi ha més radical que el que posa en contacte elements tan dispars com el mar i la terra?

Les ribes orogràfiques designen espadats que són més aviat balços i no pas cingles, o sia que acostumen a ser més aviat terrers estimbats o, si voleu, espadats terrosos; en tot cas, solen ser fets d'una barreja de terra i pedres.

En aquesta acceptió, que probablement és tan antiga com l'altra, *riba* rep l'aval del seu ús en aquest sentit per part d'escriptors clàssics de la catego-

popular, almenys en el català central. L'ús del mot en qüestió per part del poble es fa sentir més, segons Coromines, al Pirineu i a les muntanyes valencianes, però aleshores no sempre per a fer referència al voral d'un corrent d'aigua, sinó, més sovint, a un estimball terrós, com és ara la Ribagorça, el nucli principal dintre les terres de ponent, on l'acceptió com a orònim és viva i antiga. Així mateix, en algun rodal de la zona on l'ús de *riba* també es conserva viu, aquest es reserva a una aplicació específica menor, derivada evidentment de l'altra; s'ha convertit, doncs, en un sinònim de *marge de*

Sector riberenc de l'antic municipi de Noves de Segre, actualment inclòs en el de les Valls d'Aguilar. Observeu-hi el típic fons pla, molt apte per al conreu, que no ofereix gairebé cap solució de continuïtat amb el de la ribera de la Seu.

Aquesta és la vall del riu Pallerols, petit afluent del Segre per la dreta, que hi aboca les aigües en aqueixa ribera de les Valls d'Aguilar. Males facilitats per al conreu.

de sobte –allà on accentua bruscament la declivitat, de manera que es fa gairebé vertical, formant un cingle o estimball– sovint (si bé més en algunes comarques que no pas en d'altres) aquesta timba és anomenada *riba*. I és que cal considerar que el nucli significatiu bàsic de la paraula *riba* no és altre que el de *vora* o *marge fronterer*, un marge que exigeix, si més no, canviar de manera d'anar per a poder passar més enllà. Aleshores podem pensar perfectament que aquests espadats són coneguts com a *ribes*, perquè devien o deuen ser vistos tenint encara la noció de vora, confí o marge; en suma, el concepte de marginalitat que hi ha implícit en el significat de *riba*.

ria de Bernat Metge o Ausiàs March.

Probablement a causa de la conjunció dels dos valors esmentats (*vora* i *balç*), els geògrafs troben adient la paraula *riba* com a terme específic per a designar el petit espadat terrós que sol limitar el llit ordinari o menor dels corrents fluvials. Oriol Riba precisa que és una timba afaïonada per l'aigua, les dimensions de la qual són mètriques, és a dir, de pocs metres. Aquesta aplicació, però, no deu ser sinó la mateixa que fa dir *riba* de la «porció elevada d'un moll sobre la mar» (Diccionari Alcover-Moll) als ports de Barcelona i Palma.

L'ús de *riba* per a 'vora de corrent fluvial' no es pot pas dir que sigui gaire

banca. Així s'esdevé, segons Coromines, a Cardós, a la Vall Ferrera i, al migjorn valencià, a la comarca del Comtat (capital Cocentaina) i al voltant de la serra de la Mariola.

Per altra part, en bastants indrets on encara es pot trobar aquest mot, gairebé el sentirem només en qualitat d'apel·latiu genèric en topònims, i sovint, encara, aglutinat amb el nom determinatiu del nom de lloc, com ara *Riba-roja*, *Ribafeta* (trencada), *Ribanera* (negra), *Ribainer*, prop de Portainer (no Portainé, com sovint veiem escrit). I és que, sense que el significat de *riba* hagi deixat de ser conegut de tothom, el fet és que en la parla de la gent gairebé ha estat relegat a la denominació d'uns

determinats paratges; uns paratges que, sens dubte, o bé estan situats a la vora d'un corrent d'aigua o bé tenen a prop costes espadades o balços.

Els corrents fluvials són uns terminals excel·lents: permeten de situar les coses del terreny a una dreta i una esquerra objectives i invariables; perquè l'esquerra i la dreta d'un riu són sempre preses en el mateix sentit, això és, segons el sentit vers on davalla l'aigua, mirant, doncs, del naixement cap a la desembocadura. Potser per això, per a indicar la situació d'una cosa a l'un costat o a l'altre d'un corrent fluvial, ens valem de frases fetes —«la riba dreta» o «la riba esquerra»—, en les quals, com veiem, encara figura aquest mot, mig desuet, que és *ribera*, talment com si la fixesa d'aquesta indicació inequívoca hagués afavorit d'alguna manera l'estereotipació de la locució, amb el consegüent manteniment o enquistament dintre seu de *ribera*.

Coromines, interpretant un paisatge de la *Cançó del raier* (vegeu *Llengua Nacional*, núm. 41, p. 3), de Mossèn Cinto, considera que *ribera* també pot designar els indrets d'aigua saltant i llit rocós, «d'aigua cascadejant», del Pirineu. El passatge comentat explica que la vida humana és un rai que «davalla fugitiva / rodolant de riba en riba / fins que al mar sens vora arriba / de la fonda eternitat».

Ribera

Per a esmentar la franja immediata de terra de la vora d'un corrent fluvial, potser és millor emprar, més que no pas *ribera*, la paraula *ribera*. És clar que el mot *ribera* no és exempt tampoc de polisèmia, o sia de tenir més d'un significat. Ultra això, en l'accepció que ara ens interessa, es pot referir a les terres pròximes tant a un corrent fluvial com a qualsevol massa aquosa no fluent d'una certa extensió.

El cas és, però, que si fem abstracció de l'accepció en què *ribera* és sinònim de corrent fluvial, riu o riuet (comentada ja en aquesta sèrie), la resta de significats¹ que ofereix la seva polisèmia no són sinó extensions del que ara tenim en qüestió.

Agafem, per exemple, *ribera* en l'aplicació que sembla més desviada del

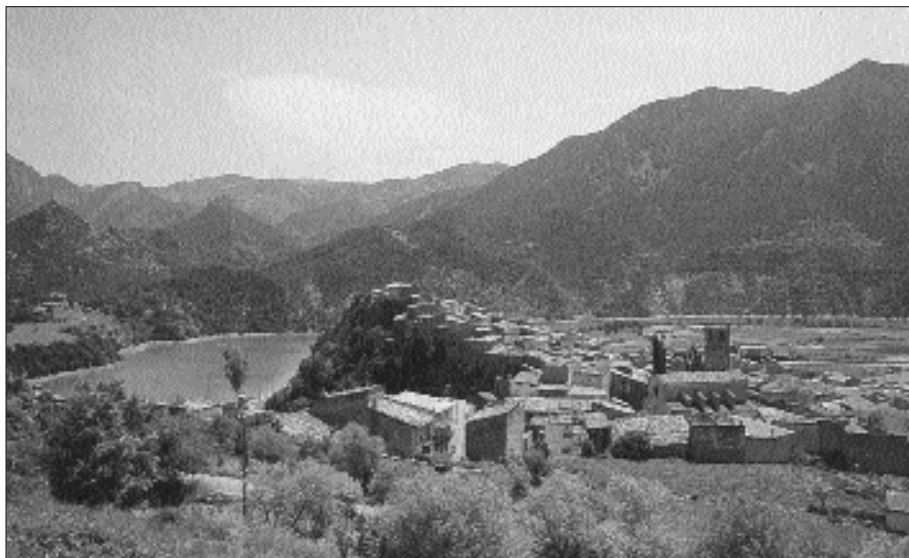
significat primordial o del qual sembla que s'ha independitzat més, aquella en què fa d'apel·latiu genèric d'uns quants corònims (noms de país). Doncs es tracta d'uns corònims que són els noms amb què hom coneix unes extensions territorials, caracteritzades per girar a l'entorn d'un riu; de fet, apleguen les terres esteses a banda i banda d'un determinat tram d'aquest riu i comprenen territoris que poden anar des del rang comarcal o subcomarcal fins al de simple rodalia. Anomenant comarques, tenim, per exemple, la Ribera d'Ebre o la Ribera de Xúquer, i pel que fa a subcomarques esmentem la Ribera de Tastavins, al Matarranya, la d'Isàvena, a la Baixa Ribagorça, o la Ribera de Sió i la Ribera Salada, valls que pertanyen a la zona del Segre mitjà.

En el nom de rodalies, *ribera* abunda en aquest tram mitjà, abans esmentat, del riu Segre, on tenim, per exemple, la Ribera de la Seu, la de la

quívoc per a entendre «la faixa de terra al llarg del jaç del riu».

Amb aquesta paraula són coneguts diversos indrets, com el Riberal, al Rosselló, que és la plana alluvial que hi ha al llarg de la Tet, aigües amunt de Perpinyà, o bé, a la vall de Camprodon, el caseriu, per nom, també, el Riberal, que es troba a la vora del Riutort i pertany al municipi de Llanars. És un mot que ens sembla més aviat propi del nord-est, si més no en l'ús toponímic, si bé la *Gran geografia comarcal de Catalunya* esmenta, en la monografia sobre Lladorre, el municipi que hi ha a la capçalera de la vall de Cardós (Pallars Sobirà), els plans de Riberal de Boldís.

En el significat de *riberal* com a terres pròximes a un corrent d'aigua hi hem de considerar la connotació de fertilitat que deu suggerir sempre, puix que es refereix a uns terrenys que no són sinó una pura formació alluvial i tota terra d'alluvió té reputació de feraç.

La Ribera de Nargó, amb Coll de Nargó: el riu Segre

Valira, la d'Organyà, la de Nargó, la d'Oliana... Aquestes riberes no són sinó sectors de la vall fluvial del Segre en què les muntanyes que flanquegen la vall s'enretiren poc o molt i deixen lloc a una plana que enfila el riu. Al país hom les diferencia de les valls, l'apel·latiu de les quals es reserva per a les que hi ha entaforades entre muntanyes, corresponents a rius petits, amb poc o gens de terreny pla riberenc, com ara la vall de Castellbò, la vall de Lavansa o la vall de Cabó.

Riberal

Coromines considera el mot derivat *riberal*, que diu que ja era emprat en el segle XIV, com el terme millor i més ine-

Un riberal de poca estesa és una *ribereta*. Aquest mot té també una representació toponímica: se'n diuen dos veïnats —Ribera d'Amunt i Ribera d'Avall—, que formen part del municipi de Sant Llorenç de la Muga (Alt Empordà).

Ribatge

Sinònim de *ribera*, més que no pas de *ribera*, és *ribatge*. Els dos significats bàsics de *ribera*, és a dir, de vorera d'una massa d'aigua i de marge o terreny pendent, els trobem també en *ribatge*. El *Diccionari Alcover-Moll* el documenta en el primer sentit en Lull, Jaume I, els *Costums de Tortosa* i el Nebrija català, com també, modernament, en la tra-

1. En total els següents:

- Vora dels corrents d'aigua, és a dir, *ribera*.
- Vall o conca pregonas per on passa un riu.
- Vall, conca o depressió, en general.
- Costa, o sia pendent.

ducció de les *Geòrgiques* per Mn. Llorenç Riber. En el segon sentit, en Llull, Jaume Roig (*Spill*) i Ausiàs March. Marc-Aureli Vila hi troba una escaiença per a la designació de les ribes prolongades.

Ribàs i Ribast

També derivats de *riba* són la parella de mots de sentit pràcticament equivalent, *ribàs* i *ribast*. Geogràficament són complementaris, malgrat que el primer ocupa una àrea més extensa. Podríem dir que *ribast* substitueix *ribàs*, especialment a les terres gironines (sobretot a la Garrotxa i a l'Empordà), per bé que Coromines n'ha posat en relleu un altre focus al baix Segre i al Priorat.

El sufix augmentatiu *-às* amb què diríem, de moment, que és format *ribàs* no desdiu de l'aspecte realment engrandit, superdimensionat, que presenten, en comparació amb *riba*, els accidents del relleu, riberencs o no, coneguts com a *ribassos*. Cal tenir en compte, però, que l'accentuació o emfatització dels trets, que fa semblar coherent que aquests accidents es diguin *ribàs* o *ribast* i no pas *riba*, es refereix sobretot a l'abruptesa amb què es manifesten aquests terrenys. De fet, s'hi considera sobretot el caràcter clar que tenen d'estimball més que no pas la seva marginalitat, que esperàriem que també suggerissin de la filiació amb *riba*. Es tracta d'uns estimbals més aviat terrossos, com s'esdevé en els espadats anomenats *riba*; de vegades, fins i tot una esclavissada rosta, potser encara inestable, com dona a entendre algun autor dels que s'han servit en la seva obra de *ribast* («una ensulsiada que reula que vol dir *ribast*», aclareix Prudenci Bertrana en *Proses bàrbares*, en parlar de la situació d'unes masies «primparades en el morro d'un ribast»).

Val a dir, però, que al País Valencià, segons el Diccionari Alcover-Moll, *ribàs* és senzillament «vora de riu». Més d'acord amb les consideracions anteriors, Oriol Riba proposa d'especialitzar *ribàs* per a designar el marge d'una terrassa fluvial.

Com hem apuntat abans, la terminació de *ribàs* tan sols és homònima del sufix català *-às*. Els etimologistes l'entenen com el reflex que té en nosaltres el sufix llatí *-aceu*, que presenta el suposat ètim llatí de *ribàs*, «ripaceu». Anàlogament la terminació

-ast de *ribast* no és cap variant del sufix català *-às*, sinó la pervivència inalterada fins a la llengua actual d'un sufix pre-romà *-ast*, que ja devia dur la forma originària del mot.

Sinònims de *ribàs* són *ribalta* i *ribot*. El Diccionari Alcover-Moll documenta el primer en Mn. Llorenç Riber.

Timba

Aquestes ribes espadades que són els ribasts, a les terres de l'Ebre i en general al sud del Principat sovint són conegudes com a timbes. El mot *timba*, que en la llengua general és sinònim de *precipici*, en aquesta zona tendeix a especialitzar-se a anomenar els estimbals riberencs, és a dir, els que solen fer les ribes abruptes dels cursos d'aigua quan solquen el terreny encaixonant-s'hi, amb el benentès que això no vol dir que se'n restringeixi de manera estricta l'aplicació a les ribes especialment abruptes o, encara, a les que són un precipici de debò, sinó que, de fet, de tota riba rosta se'n pot dir *timba*, encara que no arribi a formar realment un precipici.

Tores, motes, mots

La deposició lateral (o sia a les vores) dels materials alluvials que arrossega l'aigua en els trams baixos, generalment finals, d'un curs fluvial pot originar la formació d'una mena de dics naturals que fan com un cordó al llarg de les vores del llit del corrent en qüestió. Són com uns terraplens asimètrics, rostos a la banda del corrent, més suaus al costat que mira a la plana, que poden deturar l'aigua de les grans avingudes. Aquests cordons laterals que marquen les ribes del riu o corrent fluvial són les anomenades *motes*, *mots* (grafiat *mòt* per Coromines i Oriol Riba) o *tores*, i n'hi ha que són naturals i d'altres que coneixen la intervenció humana, lògica, puix que constitueixen una defensa contra les inundacions.

Seguint Oriol Riba, potser el terme menys específic seria *tora*, que designa l'acumulació de terra, còdols i llim arrengrats al llarg del curs d'un riu o paral·lelament a la línia costera del mar, però també qualsevol munt de terra d'alluvió més alt que la terra del voltant; altrament, munt de terra a rebaijar fins a anivellar-la amb l'altra si no volem que ens obstaculitzi el regadiu.

Una tora vista sobretot sota l'aspecte de defensa contra les inunda-

cions és la *mota* i en alguns indrets també el *mot*. Les motes són predominantment naturals i els mots, obra de l'home o dreçats amb la seva intervenció. Els mots solen fer-se de terra compacta, amb elements vegetals per a reforçar-lo, i es disposen sobretot en els recs de regar a fi d'aconduir-hi l'aigua. Al Maresme, però, un mòt és un dic natural de riera o fins i tot, de curs fluvial més important, que hom procura enfortir, afavorint, per exemple, que hi creixi la vegetació o bé armant-lo d'estaques i fent-hi parets d'obra.

La paraula *mota* connota sempre una idea de defensa; defensa contra un enemic humà o contra l'escomesa de les aigües eixides de mare. A les planures sense un pensament del relleu més minso, els castells es bastien damunt una eminència artificial, feta amb un amuntegament de terra dura, que es deia *mota*. Les motes que ens defensen de l'aigua es poden trobar no sols al llarg dels rius, sinó també dels riuets i les rieres, com també al costat dels camins i àdhuc, per tal de protegir els conreus establerts en terrenys baixos de l'aigua del mar, al llarg de la costa. Com hem dit adés, ni que siguin artificials, les motes són sempre de terra i es diferencien dels terraplens perquè són més petites.

El Diccionari Alcover-Moll fa de *mota* un vocable només empordanès, cosa que Coromines rectifica en el sentit que el troba també, i abundantment, al Rosselló i al País Valencià. En aquest darrer, a l'entorn de l'albufera i a Sueca, a la Ribera de Xúquer, i fins a Crevillent i l'Alguenya, a les comarques del Vinalopó. Com a cosa curiosa esmenten el cas del riu de la Vaca o de Xeraco. Aquest riu, que drena la Valldigna, a la Safor, abans de desembocar al mar té un tram que corre paral·lelament a aquest; doncs el que separa el riu del mar és una mota. Del camí que la recorre per sobre en diuen «camí de la mota del riu de la Vaca».

Al delta de l'Ebre, en lloc de *mota* en el sentit de dic natural d'un riu, és viu el terme *malecò*, el qual és probablement un castellanisme. El Diccionari Alcover-Moll no dona exactament a aquest darrer terme el valor de mota, sinó que el defineix com a terraplè de les vores dels canals, per on pot passar la gent sense que es mulli els peus. Per altra part, a més de tortosí, el fa mallorquí. ♦